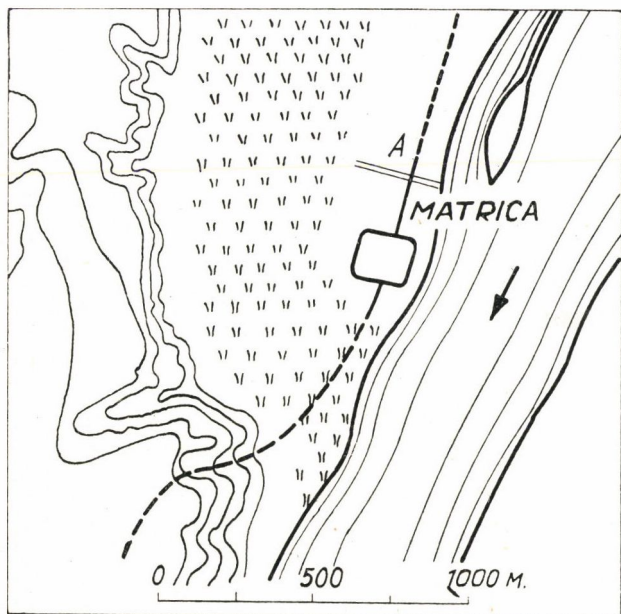

A SZÁZHALOMBATTA—DUNAFÜREDI RÓMAI TÁBOR ÉS TELEPÜLÉS

Az alsópannoniai limes Aquincum-Intercisa közötti szakaszán már csak Matrica táboráról hiányoztak adataink. 1953 őszén e tábor közelében is alkalom nyílt kutatásra. A tábor¹ az Ercsi és Százhalombatta közötti árterület déli végén helyezkedik el,² ahol a Duna jobbpartját szegélyező löszfennsík vonulat északnyugat felé

1. kép. A százhalombatta—dunafüredi tábor környéke. A. az ásatás helye a canabaeban.

Рис. 1. Окрестности лагеря в Сазхаломбатта Дуна-фюреде. А. место раскопок в канабе.

Fig. 1. Les environs du camp de Százhalombatta—Dunafüred. A. lieu des fouilles dans les canabae.

elkanyarodik (1. kép). Az árterületet észak felől a löszfennsík százhalombattai kitüremkedése zárja le. A limes-út Aquincum felől ezen az árterületen halad a Dunával párhuzamosan. A tábor után délnyugat felé kis kanyarral felmegy a löszfennsíkra. Ezen a fennsíkron Ercsőtől északra az Eötvös- emlékmű mellett egy burgust érint.³

A tábor az itineráriumok adatai szerint 20 vagy 23 római mérföldre van Aquincumtól. Az Eresiben in situ talált XXVI milia passuum-os mérföldkö alapján, amely Matrica táborától délre 4,5-km-re került elő, a 23 mérföld a valódi távolság.⁴

A castrum a felszínen ma is felismerhető. Jól kivehető sarkai és vallumának nyoma alapján hozzávetőleges méretei is megállapíthatók. A praetoria-oldal kb. 150, a principalis-oldalak hossza kb. 170 m. A táborra a napóleoni háborúk idején kettős föld-erőd épült rá, amely a tábornak egy részét elpusztította (2. kép, légifelvétel alapján).

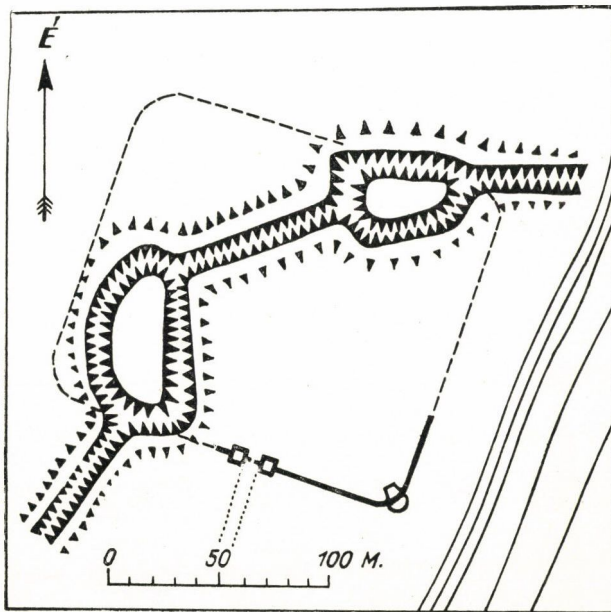
A tábornál északra terül el a canabae, amely egy auxiliáris táborhoz képest igen kiterjedt. Dunafüred házainak építése közben gyakran ütköztek falakba. A limes-úttól nyugatra eddigi tudomásunk szerint nem volt település. Ez a rész ma is mocsaras legelő, amelyet nagyobb árvizek idején a Duna, dél felől megkerülve a

tábort, el szokott önteni (pl. 1941-ben és 1954 nyarán). Valószínű, hogy kivételesen nagy áradások azt a földnyelvet is elöntötték, amelyen a tábor és a canabae fekszik. Ezeknek az áradásoknak iszaplerakódásait ásatásunk alkalmával is megfigyelhetjük.

A Corpus Inscriptionum Latinarum néhány feliratot közöl a tábor környékéről;⁵ egyéb anyag alig van innen a múzeumokban. Először Kereskényi Béla érdi plébános ásatott 1872-ben a tábornál északra, de eredményeiről alig tudunk valamit. Néhány téglabélyeget közöl azzal a megjegyzéssel, hogy épület falai között találta őket.⁶ — A következő ásatásra 1942-ben került sor, amikor az árterület vízlevezető csatornáját ásták. Ez a csatorna nyugat-keleti irányban a Dunára nagyjából merőlegesen, a tábornál mintegy 185 m-rel északra vágta át a canabae területét. Ez alkalommal Sági Károly egy villa két helyiségét tártá fel a csatorna területén. A keleti helyiség dél felől apszidális lezárású. Mindkét helyiséget dél felől fűtőkemencéből, fűtőcsatornák útján fűtötték. A terazzo-padlókat egyszer megújították (3. kép, 4. sz., VI.).

Végül 1943-ban Dormuth Árpád, a székesfehérvári múzeum akkori igazgatója ástott a tábor déli részén. Feltárta a délkeleti saroktornyot, több helyen átvágta a táborfalat és feltárta a porta principalis dextrát. Ásatásának eredményeit megmaradt jegyzetei alapján felhasználtuk.

Ásatásunkra 1953. aug.—szept.-ben az adott alkalmat, hogy az 1942-ben ástott vízlevezető csatornától délre,

2. kép. A százhalombatta—dunafüredi tábor. (Légifelvétel alapján.)

Рис. 2. Лагерь в Сазхаломбатта—Дунафюреде.

(С воздуха.)

Fig. 2. Le camp de Százhalombatta—Dunafüred (D'après une photo aérienne.)

¹ Nevére, távolabbi topográfiájára l. A. Graf, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien (1936), 104.

² A régebbi irodalomban a tábor környéke Krizsándolina-pusztá, Kliszák néven is szerepel, hol Eresivel, hol Battával kapcsolatban. A mai közigazgatási beosztás szerint a Százhalombattához tartozó Dunafüred határában terül el. — A tábor területén a napóleoni háborúk idején kettős földsánc épült, amit ma a helybeliek mint

»római sáncokat« emlegetnek. Vö. K. Kereskényi B., Érd és Batta községek történeti vázlata. (Székesfehérvár, 1874) 3. skk. Graf, i. h.

³ Barkóczy Lászlóval végzett limesbejárásunk eredménye, 1953.

⁴ Graf i. h.

⁵ CIL III 3385—3387, 10374—10377

⁶ K. Kereskényi B. i. m.

vele párhuzamosan újat ástak, a régít pedig egyidejűleg betemették. Az új csatorna a tábornól 175 méterre, 10–18 m változó szélességben, 340 m hosszúságban vágta át a canabae területét (1. kép, A). A limes-úttól nyugatra azonban egy kis épületen kívül semmilyen településre utaló nyom nem mutatkozott. A csatorna területét a kubikosmunka megkezdése előtt kutatóárok-kal vizsgáltuk át, majd az egyes épületek és gödrök feltárása a csatorna munkálataival párhuzamosan folyt.⁷

Mivel az újonnan ásott csatorna az egész települést 4–5 méter mélységben átvágta, ritka alkalom nyílt arra, hogy egy település rétegvizsnyait a település teljes szélességében megrajzoljuk (3. kép, I. sz.). A telep rétegződése a következő:

A bolygatatlan anyatalaj sárga homok, agyagos rétegekkel. Efelett következett a római kori humusz (sötétbarna, zsíros föld). A Duna partja felé ez a humusz-réteg erősen megvastagodik és az alatta fekvő sárga anyatalajtól éles vonallal válik el. A többi helyen a humusz bolygatatlan, alsó része árnyalati elszíneződéssel megy át az anyatalajba. A dunapart mellett élesen elváló vastag humusztöltés nem lehet más, mint egy mester-ségen keményített talajra utólag hordott feltöltés. Arra gondolhatunk, hogy a Duna partján valamilyen kezdetleges gáthoz termeltek ki innen földet, az így keletkezett gödört pedig elegygették máshonnan hozott földdel. A feltöltés alja a Duna felé emelkedik, talán a gát belső szélének nyoma ez. A feltöltés korát a II. sz. végére tesszük a belőle kikerült MAGIO-bélyeges terra sigillata töredék alapján.⁸ — A humuszréteg felett volt a kő-épületek és az ehhez tartozó törmelékes, kevert földű feltöltések rétege. E rétegben többhelyütt világosszürke iszaplerakódást figyeltünk meg. A feltöltéses réteg alatt, a humuszréteg felső szintjén lakógödörök jelentek. A kőépületek padlónívói mindenütt a humusz feletti törmelékes feltöltött rétegben voltak. — A kőépületek felett következett a változó vastagságú mai humusz-réteg.

A canabae rétegződése már magában is megközelítő kronológiát ad. Tárgyalásunkban e rétegződés szerint, alulról felfelé fogunk haladni.

Ut. A tábornól kiinduló út (limes-út) rétegződése a következő volt: a római kori humuszrétegen döngölt vagy csak a letaposástól kemény agyagos földút szintje. Két oldalán 70–80 cm széles, 30–50 cm mély árok húzódott.⁹ E földút szélessége a két árok között 8,5 m. Jóval keskenyebb volt (kb. 6 m) az erre épült erős, döngölt kő-rétegekből álló út. Hogy ezt szegélyezte-e árok, nem tudtuk megállapítani, de tekintettel arra, hogy szintje alig néhány centiméterrel a mai felszín alatt fekszik, azaz jóval magasabban a római kori felszínnél, elképzelhető, hogy nem volt szükség árokra. Meglepő

lelet volt a kövezett limes-út megépítésének korára egy Hadrianus-középbronz, amely a köves út alatt, a földút szintjén került elő.¹⁰ — A kőút metszete négy réteget mutatott, amelyek többé-kevésbé jól észrevehető kavics-rétegekké voltak elválasztva. A legalsó réteg igen nagy durva kövekből, a felette fekvő rétegek fokozatosan kisebbded kövekből álltak. A negyedik, legfelső rétegben már igen kevés, apró kő volt, nagyjából keményre döngölt, összeállt kavics. Hogy ezen a kavicsrétegen eredetileg meg volt-e a nagy lapos kövekből álló borítás, nem tudjuk. De így is elképzelhető mint *via glareata*.¹¹ A kőút rétegeinek vastagsága összesen 85–90 cm. Az út közepe jelentéktelen mértékben domborodott. Ami a konstrukciót illeti, hasonló volt az aquincum-brigetioi úté is,¹² ott azonban a szegélykövek is előkerültek. Az erős, jól megépített út-aléptmény rétegeivel kapcsolatban felmerülhet a kérdés, vajon a négy réteg nem jelenti-e az út többszöri megújítását? Ez ellen szól az, hogy a rétegek fokozatosan kisebbded kövekből állottak, ami egyszeri, tervszerű felépítésre mutat. Egyébként sem hihető az, hogy olyan erős alapozású utat, mint amilyen az általunk feltárt is volt, teljes hosszában általános szintemeléssel kellett volna megújítani. Különösen olyan kőben szegény vidéken, mint az Aquincumtól délre eső limes-szakasz.¹³ Az út rétegeinek egyidejűsége mellett szól a következő körülmény is: A limes-úttól keletre egy kelet-nyugati irányú, keskeny, kavicsos út-felszín tartunk fel (3. kép, 4.). Merőleges a limes-útra, az I. épület előtt megszűnik. Ennek az útnak kavics-rétegebe egy terra sigillata-tál majdnem összes darabja volt bedöngölve, ami az út megépítési idejére meglehetősen szűk terminus post quem-et ad. A tál a rheinzaberni Cerialis mester köréhez tartozó CONSTAENI mester bélyeggel jelzett Drag. 37 formájú tálja. Készítési idejét, egyben a kis út elkészülésének terminus post quem-jét Antoninus Pius idejére tehetjük. Valószínű azonban, hogy ennél a kis út egy-két évtizeddel később, az I. épület megépülésekor készült el, mert szemmel láthatóan e jelentősebb, nagyobb épületet kötötte össze a limes-úttal. Az I. épület pedig, mint látni fogjuk, a II. sz. utolsó negyedében épült. Mármint a kis út felszíne alig volt alacsonyabban a limes-út legfelső szintjénél; a limes-úttól 55 m-re mindössze 4 cm-rel. Azt pedig alig képzelhetjük, hogy a Hadrianustól Marcusig eltelt időszakban a limes-utat háromszor meg kellett volna újítani.

Lakógödörök. A római kori humusz legfelső szintjén jelentek meg a telep legkorábbi periódusát képviselő gödörök (3. kép, 4, 1–3. sz.). Három nagyobb gödört tártunk fel, ezeken kívül több apró, alakatlan leásás is mutatkozott, amelyek anyaggodörök lehettek. A limes-úttól nyugatra egy feltban pedig igen nagyszámú sigillata-töredék került elő, anélkül, hogy gödör nyoma mutat-

⁷ Az ásáson résztvett B. Bónis Éva, segítségéért ezúton is köszönetemet fejezem ki. — Az ásás anyaga a Nemzeti Múzeum-Történeti Múzeumba került, leltári száma 53.41–53.46. Sági K. jelentése a Nemzeti Múzeum-Történeti Múzeum Adattárában, Dormuth Á. ásási feljegyzései a székesfehérvári István Király Múzeumban vannak.

⁸ Ugyaninnen került elő a XV. táblán bemutatott több töredék is: 14. Szürke, finom anyagból készült függőleges tálperem, megvastagodó és vízszintes párkányt képező bordáján fekete festéssel. — 15. Edény-töredék, vörös festéssel. — 16. Sigillata-töredék, lezoux-i áru. Oswald 1403 A. Lud. T 19 b. (Szintén lezoux-i darab két sima talptöredék is ugyaninnen: MARCEL-LVSF-ÉS MASCELLIOF-bélyeggel.) — 17. Szürke, jól iszapolt urna alakú edény töredéke, fekete festett zónával. — 18. Lezoux-i darab, Déch. 675, Osw. 1214. Lud. K 123, M 218. Knorr, I. Jh. Taf. 27. — 19. Szintén lezoux-i darab CINNAMVS mester bélyegével. — 20. Sigillata-töredék a rheinzaberni Primitivus mester műhelyéből. Lud. M 181, 200, T 343, KB 37, O 170. — 21. Szürke, nagyobb agyagedény töredéke a peremen átívelő fogantyúval. Ez a forma a magyarországi szarmata

telepek anyagában fordul előigényesen, vö. *Párducz M.*: *Dolg.* 14 (1938), 102, 7. kép, 3. 11 (1935), XXXV. t. 6, 8. 15 (1939), XVIII. t. 3. 17 (1941), XXX. t. 12. XXXI. t. 2, XXXV. t. 5. 18 (1942), IV. t. 11, 13. Arch. Ért. 79 (1952), X. t. 11. A szarmatai telepek eddig feltárt anyaga inkább a III–IV. sz.-ra datálható (*Párducz M.*: Arch. Ért. i. h. 41.), a mi darabunk ellenben a II. sz.-nál nem későbbi. Mégsem gondolhatunk eredetével kapcsolatban másra, mint hogy ez a II. sz.-i élénk szarmata-római közlekedés egy jele.

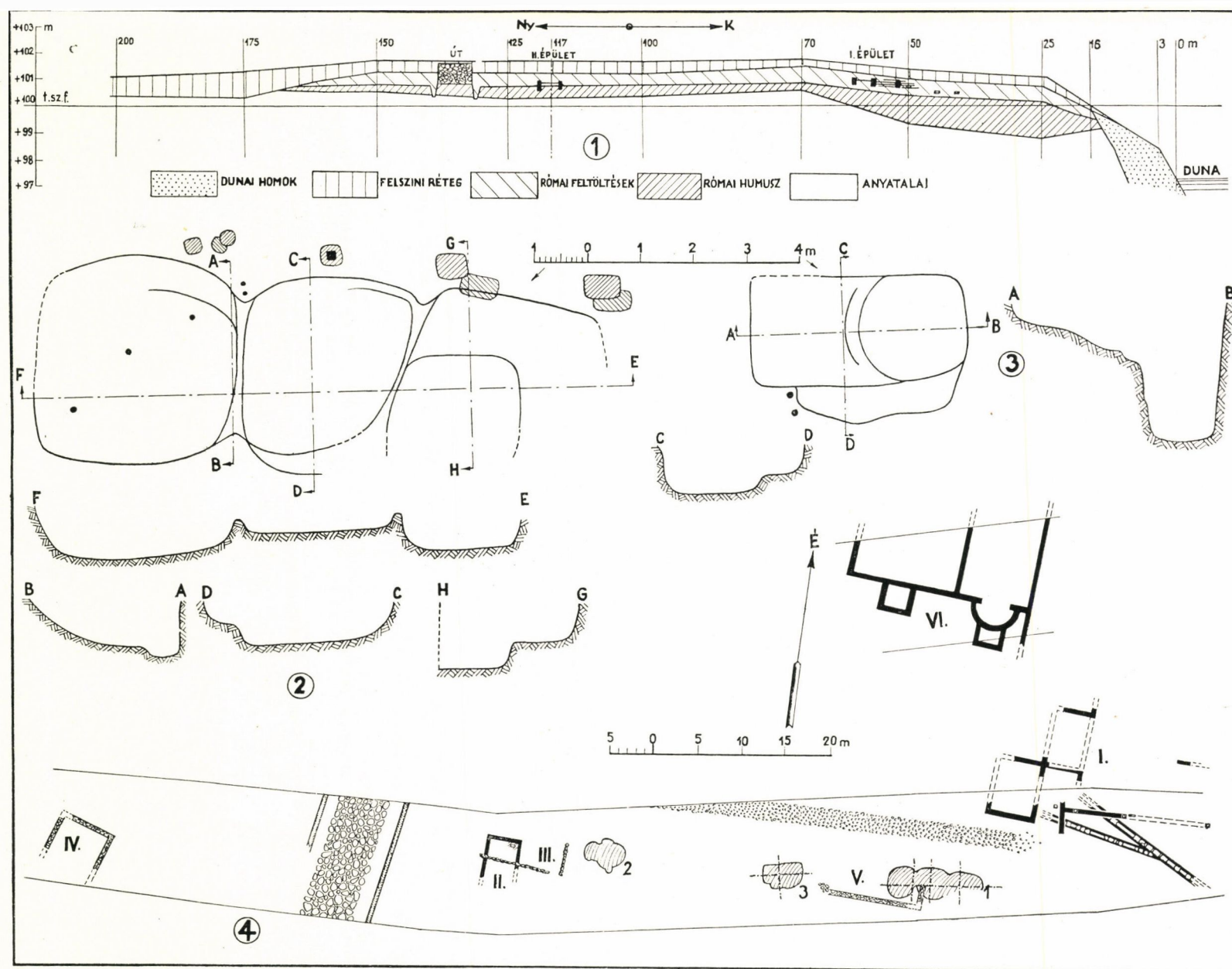
⁹ Vö. A. Grenier, Manuel d'archéol. gallo-rom. II (1934), 347. 109. kép.

¹⁰ Av.: HADRIANVS AVGVSTVS, jobbranéző koszorús fej. Rv.: erősen kopott, álló nőalak, szelvényben COS III.

¹¹ Az ilyen utaknak is hasonlóan erős aléptményük szokott lenni. *Cagnat-Chapot*, Manuel d'archéol. rom. I (1916), 42.

¹² *Garády S.*: *Laureae Aquincenses*. I (1938), 183.

¹³ Százhalombattára a követ a mai napig a 18 km-re fekvő Sósoktról szállítják. A római épületek és az út is ebből a rosszminőségű mészkőből készültek.

3. kép. Százhalombatta—Dunafüred. 1. metszetrajz a canabaeról. 2—3. lakógödrök. 4. az ásatás helyszínrajza. — Рис. 3. Сазхаломбатта—Дунафюред. 1. профиль канабы, 2—3. жилые ямы, 4. план раскопок. — Fig. 3. Százhalombatta—Dunafüred. 1. Dessin d'une coupe des canabae. 2—3. Fosses d'habitation. 4. Levé de plan des fouilles.

kozott volna. A római humusz elegyengetésének korát e töredékek is a II. sz. végére teszik.¹⁴

1. sz. gödör (3. kép, 2.). Nagyméretű, három helyiséges lakógödör, amelyet keleti és nyugati végén későbbi leásások zavartak meg. Középső és keleti helyiségének déli oldalát nem tárhattuk fel. A gödör északi oldalán egymásba ázott cölöplyukak voltak, a középső helyiség előtt pedig egy leásott négyzetes keresztmetszetű cölöp gödre, benne sötétebb foltként a cölöp nyoma. Az egyik cölöplyukat a gödör keleti helyiségének szélé átvágja (XIX. t. 1. a nyílnál), ezért ez a helyiség az átvágott cölöpnél későbbi. E keleti helyiség közepe mélyebb (XIX. t. 1.), de a mélyedés betöltése az anyatalajhoz hasonló sárga, homokos agyaggal volt elegyengetve, a gödör padkaszerű, magasabbszintű fenekével egy szintben. Valószínű ebből, hogy a korábbi cölöplyukak idején a keleti helyiség kisebb és mélyebb volt, később azonban ezt a mélyedést betömték és kiszélesítették. Ezzel a kiszélesítéssel egykorúak a későbbi cölöplyukak. A nyugati helyiség alja észak felé lejt, benne ívben három, 8–10 cm vastag karólyuk helyezkedett el. Tekintettel e helyiség lejtős fenekére, valószínű, hogy a három karó egy vízszintes deszkapadlót támasztott alá, amely a középső, magasabban fekvő gödör fenekével volt egy szintben. A gödör-lakás felépítését esetleg féltetős befedéssel képzelhetjük el, azaz a tető dél felé lejtett, északon pedig, ahol a cölöplyukak tartották, nyitott volt. Ez az északi tájolás kevésbé valószínű. A másik rekonstrukciós lehetőség lenne az, hogy ha feltételeznénk a gödör fel nem tárt déli oldalán is egy cölöpsort. Ebben az esetben a lakógödör félig földbeásva, félig a föld felett, faépítményes szerkezetű ház lett volna.

A gödör betöltéséből kikerült leletanyag meglehetősen pontos datálást enged meg. A kerámián kívül egy jó fenntartású, kevésbé kopott Antoninus Pius nagybronz is előkerült (C 813, veretési ideje 140). E betöltés azonban ennél későbbi. A legkésőbbi sigillaták Elenius westerndorfi mester tájának töredékei. A gödröt tehát Marcus Aurelius uralkodása alatt, vagy nem sokkal utána temették be. A legkorábbi sigillata-töredékek a gödörből egy IOVIS- és egy CRICIROF-bélyeges táltöredékek a későflaviusi vagy traianusi időkből.

A gödör kerámiáját a XVI. táblán mutatjuk be. — 1. Fényes, sötétvörös mázú sigillata-töredék elmosódott ábrázolással. Valószínűleg Lezoux-i áru. — 2. Firmus rheinzaberni mester tájának töredéke. Lud. T 237, R 89, KB 72, O 352. — 3. Cobnertus rheinzaberni mester tájának töredéke, (cobne)RTVS F bélyeggel. vö. Lud. M 57, T 225. — 4. Táltöredék valamelyik rheinzaberni műhelyből. Lud. R 122. — 5. Lezoux-i darab, Déchelette II, 29 sz. — 6–7. Két apró Lezoux-i töredék. Déch. II, 5, 55. — 8. Rheinzaberni töredék. Lud. M 200, K 114, O 311. — 9. Comitalis táltöredéke. Lud. M 112–113, Kiss K., Arch. Ért. 1846–48, IV, 11., 56. Comitalis rheinzaberni idejéből való. — 10. Lezoux-i darab. Osw. 353. — 11. Cerialis töredéke. Lud. T 153, KB 79, Osw. 74. — 12. Töredék, a rheinzaberni Mammilianus elmosódott bélyegével. Lud. T 36, P 68, R 155. — 13. Töredék, a tojásfüzér felett... VIPOF bélyeggel. Ez a mester egyelőre ismeretlen a westerndorfi mesterek között, ahova a diszítőelemek egyébként sorolják: Kiss IV, 1, 9, 17, 46, 47, 48, 52. Comitalis köréhez tartozik. — 14. Rheinzaberni töredék. Lud. T 176. — 15. Elenius westerndorfi mester töredéke. Kiss IV, 4, V, 6, 33, VI, 94. — 16. Több-lángú, vörösfestésű méceses töredéke. — 17. Elenius töredéke, Kiss V, 7, VI, 68, 90. vö. XXV, 17. — 18. Tál peremtöredéke narancssárga festéssel. — 19. Nyersszínű töredék vörös festéssel. — 20. Töredék barnászvörös festéssel. — 21. Tál peremtöredéke narancssárga festéssel,

fogantyú töredékével. — 22. Nyersszínű tálfenék tűzdelt dísszel. — 23. Nyersszínű töredék vörös rácsos festéssel. — 24. Nyersszínű, vörös festéssel, vésett dísszel. — XVII. t. 1. Narancsvörös festésű tál. — 2. Vastag, téglaszínű töredék hullámvonaldísszel. — 3. Fehér bögrétöredék füllel. — 4–5. Szűrőedény két töredéke, éles profillal, világos sárgászürke. — 6. Fenéktöredék élénk vörös festéssel. — 7. Bögrétöredék füllel, fehér, néhol fekete foltokkal. — 8. Arcos edény töredéke a nyakkal és állal, nyersszínű, barna festéssel. — 9. Sötét téglaszínű nyak- és válltöredék, vastagfalú. — 10. Peremtöredék vörös festéssel, agyagszemcsés dísszel. — 11. Az előbbihez hasonló fenéktöredék. — 12. Válttöredék sárgásbarna festéssel. — 13. Szürke peremtöredék fogas dísszel. — 14. Fenéktöredék zöldesfekete, ezüstös fényű mázzal. — 15. Nyersszínű tálperem. — 16. Vaslándzsa hegye. — 17. Szürke, érdes felületű bögre peremtöredéke. — 18. Durva kivitelű, kézzel formált, sötétszürke edény töredéke.

2. sz. gödör. Váltakozó mélységű, szabálytalan leásás. Valószínűleg homokkitermelés nyoma, vagy több egymásba ázott szemégtödör. A betöltésből kikerült kerámia feltűnő módon nagyrészt csak szürke edénytöredékeket tartalmazott. Az egyetlen sigillata-töredék egy fényes sötétvörös mázú, apró tojásfüzérés töredék, amelyet pontosabban nem tudunk meghatározni. Talán még galliai termék.

A gödör kerámiáját a XVIII. táblán mutatjuk be. 1–5. Szürke, érdes felületű fazék- és tálperemek. — 6. Szürke, fényes festésű tálperem. — 7. Üveg pohár töredéke. — 8. Nyersszínű, nagy, váza alakú edény bronzos fényű festett zónával. — 9–10. Sötétszürke, kézzel formált töredékek függőleges seprőzéssel. — 11. Sötétszürke festésű, benyomott díszes tálperem. — 12. Világoszürke, benyomott díszű táltöredék. — 13. Világoszürke, fényezett felületű peremtöredék.

3. sz. gödör (3. kép, 3.). Téglalap alakú, déli oldalán magasabb szintű padkával. E padka nyugati végénél két vékony karólyuk. A gödör kelet felé lejt, keleti felében kerek, 2,5 m mély gödör volt. Kis méretére való tekintettel talán egy gödörlakáshoz tartozó verem lehetett. A belőle kikerült kerámia jelentéktelen.

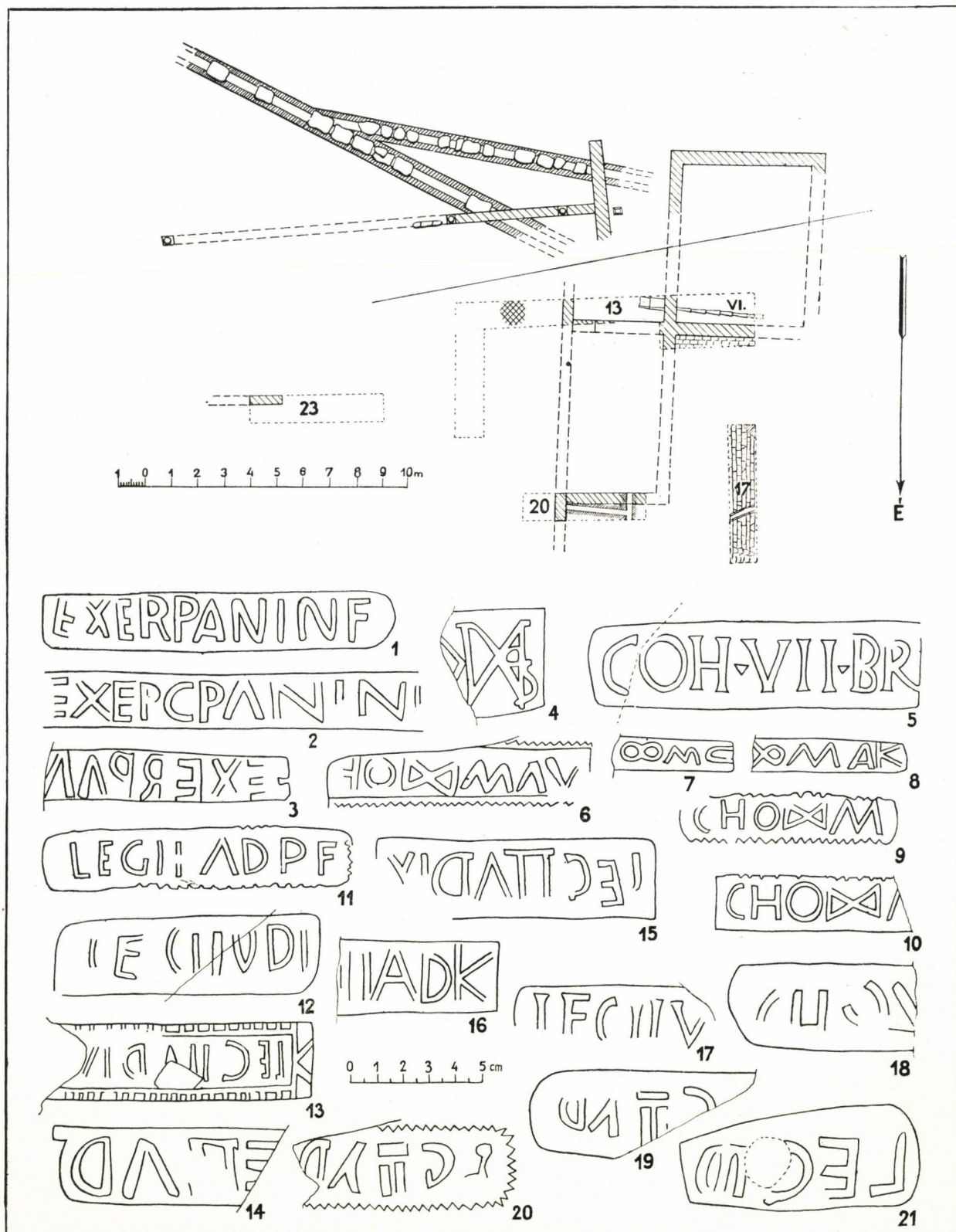
Egy gödröt az I. épület alatt is átvágtunk, anélkül, hogy alaprajzáról képet kaphattunk volna. Innen való egy benyomott díszű, bronzos fényű tál töredéke (XV. t. 11.).

Az úttól nyugatra előkerült sigillata-töredékek, a Duna partja melletti humuszos feltöltés (gát) és az 1. sz. gödör anyagának alapján a római humusz szintjének mint felszínnek korát a II. sz.-ra tesszük. E század végén, nyilvánvalóan a Marcus Aurelius-féle markomann háborúk után történt a lakógödörök betemetése és a humuszfelszín elegyengetése. A település ezután már kőbe épül. Ugyanekkor töltik fel a Duna partján a gátat is. Ez a nagyarányú építkezés a cohors milliaria Maurorum ideérkezésével egyidőben vagy nem sokkal utána folytatható le, mert az úttól nyugatra egy foltban előkerült sigillaták között e cohors egy bélyeges tégláját is megtaláltuk.

A kőépületek közül egy villaszerű, nagyobb ház volt az I. épület (4. kép). A leletmentő ásás során csak a déli részét tárhattuk fel teljesen. További kiterjedését kutatóárokokkal kerestük, de összefüggő képet nem kaptunk. Legnagyobb hiánya a feltárasnak az, hogy egy kb. 3 m széles sávban az épülő csatorna szélén nem áshattunk. Éppen ezen a részen húzódtott feltevésünk szerint az épület déli zárófala. Az épület megépülésére három terminus post quem-ünk van. Az egyik az épület legalsó rétege alól kikerült kerámia, a másik az épület alatt átvágott gödör anyaga, végül az épület levezető csator-

¹⁴ Lezoux-i töredékek, Cerialis rheinzaberni darabjai, Cerialis egy heiligenbergi tájának töredéke, amelynek formatálját is ismerjük (R. Forrer, Die röm. Terra sigillata-Töpfereien von Heiligenberg-Diensheim und Ittenweiler. 1911. XIX. t. 2.), mindhárom vezető westerndorfi mester, Comitalis, Elenius, Onnio tájainak

töredékei. Mesterbélyegek: MVSICI M, AVGVSTIO F, VICTORINVS, PIRVINCUS, TRIVPI M, és egy MATERINVS-bélyeges tálfenék, amelynek alján bekarcolva név olvasható: AVRILLIA RESPTA = Aurelia Resp(e)cta. — Ugyaninnen való a cohors Maurorum egy bélyeges téglája is (4. kép, 4.).

4. kép. Százhalombatta—Dunafüred. I. épület. Téglabélyegek.

Рис. 4. — Сазхаломбатта—Дунафюред. I. здание. — Клейма на кирпичах.

Fig. 4. Százhalombatta—Dunafüred. Édifice I. — Marques de briques.

nájába befalazott cohors mill. Maurorum-bélyeges téglák (4. kép, 6., 9–10.). Az épület alatt előkerült kerámia a II. sz. végén zárul. Innen való egy FIRMVS-bélyeges sigillata-töredék, egy CERIALIS-bélyeges Drag. 33-as töredék, valamint több apró rheinzaberni töredék. A XV. t. 9. fényezett felületű, barnás színű benyomottdíszes töredék is itt került elő.

Mint ezt a 13. sz. árokban (4. kép) és a csatorna területén átvágott szintekből megállapíthattuk, az épületet többször átépítették, a padlókat megemelték. A periódusok a következők:

1. Valószínűleg egyszerűbb kivitelű, néhány helyiséges lakóház, amelynek déli zárófala a feltételezett, de fel nem tárt fal volt, keleti zárófala pedig a 13. és 20. árokban feltárt É—Dirányú fal. Ezt a falat igen mélyen alapozták, a korabeli felszín alatt 75 cm mélyen. Az alapozás alsó része kötőanyag nélkül bedobált faragatlan kövek, felette kötőanyaggal, de szabálytalanul rakott falazás. A felszín felett sima, vakolt falfelület (XIX. t. 3.). Az e periódusba tartozó padlószint alatt futott DK irányban a Duna felé egy, két irányból összetalálkozó, erősen megépített csatorna. Oldala habarcsba rakott kőfal, teteje nagy kőlapokkal, néhol igen nagyméretű téglákkal (80×50×10 cm) volt befedve. Feneke a talaj volt. E csatornába a cohors Maurorum, a coh. VII Breucorum és az Exercitus Pannoniae Inferioris bélyeges téglái voltak befalazva (4. kép, 3., 5., 6., 9–10.).

2. Az épület körül a felszínt feltöltik, a fal külső oldalát újra bevakolják. A kettős vakolatréteget a 13. árokban jól meg lehetett figyelni (XIX. t. 3.). E periódusban átépítéseket nem állapíthattunk meg a feltárt részekben.

3. A keleti zárófal mellett égés- és épületomladék-réteg fedi az előbbi periódus szintjét. Erre a pusztulási rétegre vastagabb töltés került. Az épületet külső megjelenésében is erősen átalakították. A déli zárófal elé oszlopsort építettek, amelynek három oszloplábazatát találtuk meg (XIX. t. 4, 5.). Valószínűleg ugyanekkor épült az épület belsejében a 13. árok és VI. blokkban feltárt K—Ny irányú fal, valamint magasabban alapozva, mint az első periódus fala. E falon a keleti fal mellett ajtónyílás volt. Az oszlopsor kapcsolódását az épülethez és kissé eltérő irányításának okát nem ismerjük. Lehetőség, hogy további periódusokban bontották el az oszlopsor nyugati folytatását. Ennek nyoma talán egy négyzetes bázis, amely a legnyugatibb oszloptól nyugatra került elő, és felső lapja egy szinten van az oszlopbázisok aljával.

4. Újabb szintemelés úgy, hogy az oszloplábak alatti pillérvökök eltűnnek, az oszloplábak így ezentúl a padló-szinten állnak. Az oszlopsor szerepe megszűnik, az oszlopok közét szárazon rakott kövekkel befalazzák (XIX. t. 4.). Ez a fal az előző periódus szintjére alapozás nélkül került rá. Ezért valószínű, hogy nem lehetett magas és az épületben szerkezeti szerepe nem volt. Az oszlopok talán a helyükön is maradtak. Egy oszlopot ledöntve, a középső megmaradt oszlopláb mellett küszöbkőnek használtak fel (XIX. t. 5.). Az oszlop magassága 1,30 m, vastagsága az oszloplábaknak felel meg (24 cm). Ha az oszlop magasságához hozzáadjuk az oszloplábak magasságát (30 cm) és az előttünk ismeretlen oszlopfelvezeték hozzávetőleges magasságát, a homlokgerendával együtt az épület helyiségeinek belső magasságát 220 cm-re tehetjük (130+30+30+30). — Ugyanebben a periódusban építik meg az oszlopsorra merőleges É—D irányú falat, szintén alapozás nélkül, de igen erős habarcsos kötővel. E fal felső része téglából épült, ezek lenyomatait a habarcs őrizte meg. Az oszlopsortól északra a fal opus spicatum-os rakású. Az ajtónyílást építőtéglákból rakott száraz fallal befalazták (13. árok).

5. Az oszlopsorra merőleges falnak az oszloptoktól délre eső részét lebontják, ezt jelzi, hogy az új padlószint erre már ráhúzódik. A szintemelés igen nagy, ami valószínűleg árvíz miatt volt szükséges. Az új padlószint alatt vastag iszapréteg volt. A feltöltésből a legio II. adiutrix téglái kerültek elő (4. kép, 11–13., 19., 21.). Az épület délnyugati részén kiugró helyiséget építenek meg, ezzel egyidőben a feltételezett déli zárófal megfelelő részét elbontják. A helyiség északi falában jól elválik ez az új periódus. A régi, keskenyebb falra, amelynek felépítése opus spicatum-os volt, szélesebb, szabálytalanul, sok habarccsal rakott falat építenek, amelybe egy oszloplábat is befalaztak fekvő helyzetben (XIX. t. 2.). A kiugró helyiség felmenő fala az új padlószinthez igazodik. A helyiségben imbrexekből összeállított vízvezeték építenek, az imbrexeken EXERPANIN feliratú bélyeg (4. kép, 1–2., XIX. t. 2.). E vízvezeték a falon túl kelet felé hirtelen eséssel tegulákon folyik tovább. Ugyanehhez a periódushoz tartozik a 17. árokban előkerült téglapadló is, amelyben nyílt, téglákból rakott keskeny csatorna fut K—Ny irányban.

6. E periódus szintje már olyan magasan fekszik, hogy csak egy ponton sikerült nyomát megtalálni. A többi helyeken rétegei már elpusztultak. Az előző periódus szintjére újabb iszaplerakódás rétege borul, erre került az oszlopsortól nyugatra egy helyen megmaradt terrazzoszint.

Az egyes periódusok szintjei között csak egészen kevés és jelentéktelen kerámia került elő. Viszont az épület területén a legfelső, kevert földben nagyobb mennyiségű, késői kerámatöredék^{14a} volt (XV. t. 1–8.).

A 28. árokban előkerült falcsonk szerepét nem sikerült tisztázni. Alapozási mélysége az 1. periódusénak felel meg. Nem tisztázott a 20. árokban előkerült kőfalas csatorna hovatartozása sem, valamint a 13. árokban a faltól keletre előkerült sütőkemence időrendi helyzete. A kemence átégett alja téglatöredékekkel volt kirakva, közöttük egy cohors Maurorum-bélyegű töredék (4. kép, 9.).

Feltűnő az, hogy az 1. és 5. periódus között nem telhetett el több idő, mint egy évszázad, mert az 5. periódusba tartozó vízvezeték még biztosan a III. sz.-ban építették (exercitus Pann. Inf.-bélyege). Ez az öt átépítés magyarázatát leli a III. sz. bizonytalan viszonyai-ban és a település természeti körülményeiben (árvíz).

Lehetséges, hogy épületünk kapcsolathat van azzal a villával, amelyet Sági K. ástott ki 1942-ben (3. kép, 4. VI.). A 17. árokban feltárt téglapadló nyílt udvarra utal. Talán ekörül helyezkedtek el egy nagyobb villa helyiségei.

II. épület. A humuszba alapozott, erős habarcsból készült épület három fala került elő, majdnem teljesen elhordott állapotban. Legmagasabb részein is csak két sor kő maradt meg. A falak vastagsága 50 cm, az északi fal hossza 4,3 m. A déli zárófal nyomtalanul eltűnt. Az épület rövid ideig állhatott fenn, mert elbontott falára tűzhely kerek égésfoltja húzóódott, efelett pedig vastag töltésen újabb építmény került elő (III. épület).

III. épület. Egy sor szárazon rakott kőből álló keskeny fala került elő. Vastagsága 25–40 cm között váltakozott. Ugyanezen a szinten találtunk a falak körül több faltnál lekövezést is. A kövek között egy Valentinianus-kisbronz került elő.¹⁵ Ugyanitt volt egy csontszeton is, hátlapján bekarcolt Krisztus-monogrammal¹⁶ (XV. t. 10. és 5. kép). Az építmény mindezek alapján a IV. sz. második felére tehető.

IV. épület. A római humusz feletti feltöltésbe alapozott, gondosan rakott, de habarcs nélküli, száraz falakkal. A fal vastagsága 55 cm. Az északi oldal hossza 7,9 m. A falak alól előkerült kerámia legkésőbbi darabja Elenius westerdorfi mester egy Drag. 30 poharának töredéke.

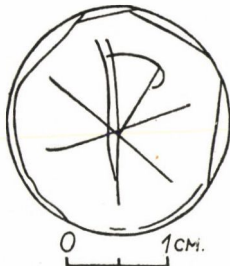
^{14a} Analóg darabok az aquincumi cella trichora és a szentendrei tábor legfelső rétegéből: Nagy L., Ókeresztény cella trichora a Raktár-utcaiban. (1931), 70. 48. kép, 1–3., 6. — Nagy T.: Bp R, XIII (1943), 398., 43. kép.

¹⁵ DNVALENTINI/ANVSPPFAVG, jobbránézó diadémás fej. Rv.: SECVRITASREI PVBLICAE, Victoria balra siet, szelvényben ASIS.

¹⁶ Vö. P. Steiner, Saalburg-Jb. 9 (1939), XXII. t.

V. épület. Az 1. gödör betöltése felett húzódtott K—Ny és É—D irányban két, szárazon rakott fal. Vastagsága 60 cm. Egy sor kőből állt, amelyek a fal két szélén helyezkedtek el. Közöttük apróbb kövek és cserépdarabok. A falat a belőle kikerült mázas dörzstál töredéke alapján a IV. sz.-ra tesszük.

A feltöltéses rétegből kikerült szörványanyagból említésre méltó egy épen megmaradt nyersszínű, hasán barnászörös festésű háromfülű edény (XV. t. 12.) és egy függőleges falú, narancssárga festésű, szegletes profilú

5. kép. Krisztusmonogrammos csontszeton Százhalombattáról.

Рис. 5. Костяной кружок с инициалами Христа. Саз-халомбатта.

Fig. 5. Jeton en os à Christogramme de Százhalombatta.

pohár töredéke benyomott dísszel (XV. t. 13.). Ez a díszítéstechnika nem rokon a pannóniai II. sz.-i benyomott díszű edényekkel, de megvannak analógiái a dáciai agyagművesség emlékei között.¹⁷ A két lelet kora a rétegvizonyok alapján a III. sz. Szörványként került elő az exercitus Pannoniae Inferioris monogrammatikus rövidítésű bélyeges téglája (4. kép 4.),¹⁸ a cohors Mauro-rum (4. kép 7—8.) és a legio II adiutrix (4. kép 14—18., 20.) több bélyegváltozata is. Végül szintén a feltöltés rétegből való egy oltártöredék, töredékes felirattal:

FORTV nae
M. SOS
LIAN
.....

Ásatásunk során alkalom nyílt arra is, hogy a táborban a Dormuth által 1943-ban feltárt DK-i sarkot felmérhessük és egy metszettel a rétegvizonyokról is képet kapjunk. Dormuth a sarkon kívül feltárta a porta principalis dextrát, és egy árokkal átvágta a tábor keleti falánál a vallumokat is. Ennek az ároknak metszetrajzát is közöljük (6. kép, 3.).

A délkeleti saroknál (6. kép, 1.) a táborfal ívben kanyarodik, vastagsága 85 cm, a római kori szint alatt, tehát az alaphoz ennél valamivel vastagabb. Külső oldala 20—40 cm hosszú és 15—20 cm magas quaderkövekből volt építve, ezek azonban csak a saroktorony mellett keletre maradtak meg egy rövid szakaszon. Az alapozás jól kötött, malterbe rakott megdolgoztatlan kövekből áll, a római szint alatt kb. 1 méterrel a belső oldalon szabálytalanná válik, lesímitatlan felületű. A táborfalhoz csatlakozik a tábor belső oldalán a trapéz alakú beugró torony, 80 cm-es falvastagsággal, amelynek hátsó zárófala az első római padló szint felett még 1,80 m magasan áll. A táborfalon kívül félkör alakú, 90—95 cm vastag falú, kiugró torony került elő. A belső és külső torony falainak csatlakozását a táborfalhoz sajnos mindkét ponton mélyen elbontották.

Metszetünket kb. É—D irányban húztuk úgy, hogy mindkét torony belsejét és a vallumokat is átvágja (6. kép, 1. A—B metszet). A rétegrajz alapján (6. kép, 2.) a következőket mondhatjuk el: a táborfalon kívül, a kiugró torony falának mindkét oldalán egytagolású, meredekfalú, keskeny vallum szélei látszanak. Ennek betöltésére épült rá a toronyfal. A toronyfalon kívül pedig még két, részben egymásba ázott vallum mutatkozik. E három vallum hovatartozását eldönthetjük a Dormuth-féle metszetrajz segítségével (6. kép, 3.). Ebben a metszetben csak két vallum került elő, amelyek közül a falhoz közelebb eső megfelel a mi metszetünkben a toronyfal alatti kis vallumnak, a faltól távolabb eső pedig a mi metszetünkben a toronyfalon kívüli vallumok egyikének. A vallum csúcsa és a táborfal közötti távolság a falhoz legközelebb eső kis vallumnál mindkét metszetben 3 méter. A Dormuth metszetében feltárt nagyobb, külső vallum távolsága a táborfaltól 6 méter. Ez a távolság a mi metszetünkben a középső vallumnak felel meg. A mi metszetünkben mutatkozó legkülső vallum Dormuth metszetében nem került elő, ezért feltehető, hogy csak a saroktorony előtt volt meg. Akkor áshatták, amikor a külső félkör alakú torony megépült. A metszetünkben feltárt két külső vallum közül tehát a táborfalhoz közelebb eső volt a kőtábor eredeti valluma, amikor azután a kiugró félkör alakú tornyot megépítették, ezt a vallumot a torony előtt félig betöltték és néhány méterrel kijebbe újraásták. A táborfalhoz legközelebb eső kis vallum, amelynek nagysága sem felel meg egy kőtábor szokásos vallumának, a tábor kőbeépülése előtti időből való. A táborfal alapozásához képest is túlságosan kicsi e vallum mélysége (6. kép, 2.). Ezek alapján egy palánktábor vallumát kell látnunk benne. A kőtábor fala, úgy látszik, pontosan ennek a korábbi tábornak palánkrendszerére épült rá.

Metszetünkben átvágtuk a belső torony padlószintjét is. Igen vastag feltöltéses humuszréteg felett, amely valószínűleg a palánktábor föld-töltése volt, vékonyabb, kevert, egyengetett szinten feküdt az első terrazzo-szint. Felette törmelékes feltöltés, és ezen következett a második padló, amely a belső és külső torony között elbontott táborfal fölé is ráhúzódtott. Efelett újabb feltöltés és újabb padlószint következett. E rétegsorból világos, hogy a belső, trapéz alakú torony épült korábban a két torony közül, majd a külső, félköríves torony megépülése után a két torony között a táborfalat elbontották, így a két torony egy közös belső tért képezett.

A kőtábor valluma is egységes, töltött földdel van betömve, ami arra mutat, hogy még a római korban egyengették el a tábor körül a földet. Ugyanezt figyelhetjük meg Intercisa táborában is, ahol ez a betöltés a legyező alakú saroktoronyok megépülése idején történt, a IV. sz. elején.¹⁹ Mivel Százhalombattán, mint láttuk, a külső, félköríves torony megépülésekor még megújítják a vallumot és csak később töltik fel, a torony megépülése a IV. sz.-nál korábbi időre kell esnie. Emellett szól az is, hogy a torony padlónívóit igen magas töltéssel újítják meg kétszer is, tehát a külső torony sokáig volt használatban.

A Dormuth által feltárt toronyfalaktól északra előkerült egy vékonyabb (50—60 cm vastag) falú építmény is, amely a belső torony hátsó falához csatlakozik. Dormuth ásatási feljegyzései szerint téglalap alakú építmény, hossza 19 m. Rendeltetése és kora egyelőre ismeretlen, de a tábor későbbi idejéből kell származnia, mert alapozásának szintje igen magasan fekszik.²⁰

Dormuth 1943-ban feltárta a porta principalis dextrát. Ennek két, négyzet alakú tornya egyenlő mértékben ki- és beugró volt. A kapunyílás kettős osztású, a tor-

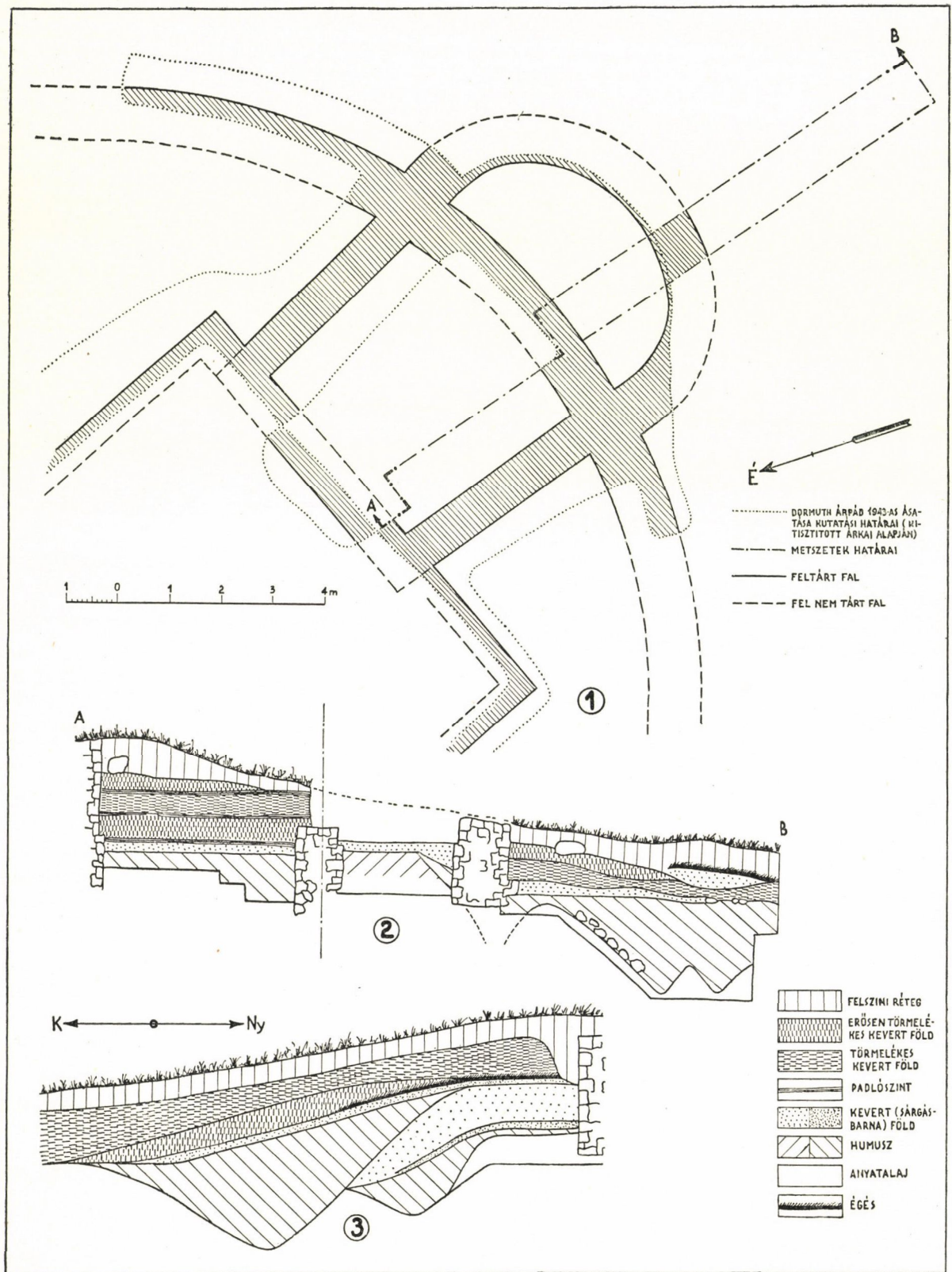
Tört. I, LXXIV. t. 6.

¹⁹ Barkóczi L., Intercisa, I AH. XXXIII. (1954), 20.

²⁰ Hasonló alaprajzú építményt tártak fel a Caerleon (= Isca)-i legióstábor saroktoronyainál is. JRS 24 (1934), PL. VI.

¹⁷ Székely Z., A komollói római erődített tábor. (1944), X. t. 13., 16.

¹⁸ Vö. Szilágyi J., Inscriptiones tegularum Pannonicarum. (1935), XXIX. t. 82—83. — Nagy L., Az eskütéri erőd, Pest város öse. (1946), 71. 67. kép. — Budapest

6. kép. A százhalombatta—dunafüredi tábor DK-i sarka.

Рис. 6. Юговосточный угол лагеря в Сазхаломбатта—Дунафюреде.

Fig. 6. Le coin sud-est du camp de Százhalombatta—Dunafüred.

nyokból kinyúló falnyújtványok között egy pillérbázis tagolta. A kapu és a saroktorony alaprajza erős rokon-ságot mutat a camponai táborral. Az ott feltárt porta praetoria²¹ méreteiben és alaprajzában azonos a százhalombattai tábor feltárt kapujával. A sarkokon a trapézalakú belső és a félkör alakú külső torony is megvan Camponában éppúgy, mint Matricában, méreteik is azonosak.²² Mindössze a IV. sz.-i legyezőalakú saroktorony nyomát nem találtuk meg eddig Százhalombattán. Nagytényben Paulovics szerint a belső torony az I. sz. végén, a külső torony a II. sz.-ban épült.²³ Százhalombattán az ásátás pontosabb időhatárokat nem szolgáltatott, de a canabae építési periódusai és a táborban állomásozott csapatok váltakozásának alapján bizonyos időpontokat valószínűsíteni lehet.

A canabae sigillata-leletei egy évszázadot ölelnek fel. A legkorábbi darabok a későflaviusi-traianusi időkre tehetőek, a legkésőbbiek Marcus Aurelius uralkodására (Elenius és Onnio tájlei). Feltehető, hogy a canabae települése később fejlődött ki, mint a tábor első megépülése, ezért a sigillata-import megindulását nem kell okvetlenül a tábor megépülési idejével kapcsolatba hozni. Annyi azonban bizonyos, hogy ha a canabae élete az I. sz. legvégén indul meg, jelentős élettartamú tábor az I. sz. folyamán Százhalombattán nem volt. A legelső ismert csapattest Százhalombattán az ala Scubulorum, amelynek bolyeges téglája Dormuth ásátásakor került elő.²⁴ Ez az ala a Flaviusok előtt állomásozott Pannóniában. Egy téglabolyeg-előfordulás alapján azonban nem tételezhetjük fel azt, hogy tábora volt itt. Téglája előkerült Tác-Fővenyusztán is.²⁵ Leginkább arra gondolhatunk, hogy az ala-nak kisebb őrállomása volt a környéken.

A következő, feltehetőleg Százhalombattán állomásozott csapatnak, az ala I Flavia Augusta Britannica c. R.-nak pannóniai tartózkodására legkorábbi adatunk 102-ből való.²⁶ Utolsó jel Pannonia Inferior-ban való tartózkodásáról, de egyáltalán létezéséről 167-ből van. Őt Százhalombattán a cohors milliaria Maurorum követi. Ideérkezésének időpontját nem ismerjük. Egyetlen datált feliratát Maximinus Thrax alatt állították.²⁷ A három említett csapat között eltelt időszakokat egyelőre nem tudjuk áthidalni. Feltűnő azonban az ala Scubulorum és az ala I Fl. Brit. közötti nagyobb időköz. Az ala Scubulorumnak, ha egyáltalán volt tábora Százhalombattán, annak nem a későbbi tábor helyén kellett állania. A helybeliek szerint a tábor előtti Duna-szakaszon a halászhálója gyakran kőfalakba akad. Talán az ala Scubulorum egy őrhelyének maradványai ezek. A tábor később sokkal beljebb építik meg a Duna vízének betörése miatt.

A metszetünkben megállapított palánktábor a feltételezett ala I Fl. Brit. első tábora lehetett. Az eddigi jelek szerint e palánktábort egyszer sem újították meg, ami a palánktábor rövid életére mutat. A kőtábort pontosan erre a palánkrendszerre építik meg. Ez arra enged következtetni, hogy közöttük nem volt jelentős időbeli különbség.

A kőtábor megépülésének idejét a limes-út kikövezésével hozhatjuk összefüggésbe. Ez az idő, mint az út

alól előkerült pénzlelet mutatja, Hadrianus uralkodása.²⁸ Vetus Salina és Intercisa tábora is ekkor épül köbe.²⁹ Az út alatt talált Hadrianus-középbronz hátlapján COS III olvasható. A köbeépítés időpontja ezért meglehetősen bizonytalan, mert 119-től haláláig Hadrianus ezt a consuli potestást viselte. Az érem kopottsága miatt azonban a szarmata háborúk ideje (118–119) nem jöhet szóba,³⁰ hanem inkább Hadrianus pannóniai látogatása 124-ben. A kőtábor beugró trapéz alakú saroktornya az e korra jellemző általánosan elterjedt formát követi. A félköríves külső torony megépülését Paulovics a nagytényi táborban a II. sz.-ra tette. Lehetséges, hogy Százhalombattán is ez volt a helyzet. Talán kapcsolatba hozható a cohors Maurorum ideérkezésével. Ennek idejére ásásunk némi adatokat szolgáltatott. A canabae-ban feltárt I. épület legelső periódusában már be vannak téglái építve. Ez az épület az alóla előkerült sigillaták tanúsága szerint nem sokkal Marcus után, vagy még az ő uralkodása végén épült, mert a westendorfi gyárnak ásátásunkban egyébként többször előkerült legkésőbbi termékei az I. épület alóli rétegekből hiányoztak. Az épület első periódusának szintje pedig közvetlenül a II. sz.-i humuszfelszínen fekszik. Mármost megfigyelhetjük azt, hogy a humuszfelszín elegyengetése és a partmenti gát elkészítése nagyborszábas munka volt, amely kapcsolatba hozható a markomann háborúk utáni újjáépítéssel. Az I. épületből és a humuszrétegből másutt előkerült téglabolyégek alapján a cohors Maurorumnak ekkor már itt kellett lennie.

Így az ala I Fl. Brit. legkésőbbi adata (167) és a cohors Maurorum ideérkezése közötti időközre mindössze a markomann háborúk ideje marad meg. A cohors Maurorum ideérkezése ennek alapján talán a cohors Hemesenorum Intercisába történt helyezésével³¹ egyidejű, és a szarmata fronton a szarmatákkal rokon taktikájú lovas csapatok felhasználásával magyarázható. A cohors idehelyezése után épülhettek meg a tábor félköríves külső saroktornyai.³² Ebből az időből Matrica környékén két felirat is hirt ad a limeserődítési munkákról. A korábbi felirat Commodus burgus- és praesidium-építkezéseit megörökítő köveinek egy példánya, amely Battán került elő.³³ Lehetséges, hogy ennek a battai praesidiumnak áthelyezését és újbóli felépítését örökíti meg a másik felirat, amely szerint 194–197 között a helytartó *praesidium vetustate collapsum mutato loco manu militum restitutum iussit*.³⁴ Az a körülmény, hogy egy praesidiumot át lehet helyezni és hogy 10 év múlva már meg kell újítani, indokoltá teszi előttünk a Commodus-feliratokon olvasható megkülönböztetett burgus és praesidium között. A burgusokat e feliratok szövege szerint felépítik (*ex solo exstructis*), míg a praesidiumokat egyszerűen valahová helyezik (*per loca opportuna. . . positis*). Tehát nem kőből épült őrtornyok, hanem kisebb, valószínűleg földszáncal erősített őrállomások.³⁵

*

A canabae élete a tábor kialakulásával párhuzamos. A tábor megépülését követő időben fejlődik ki. Semmi nyom nem utal arra, hogy az őslakosság egy telepének folytatása lenne. A II. sz. folyamán az eddigi jelek szerint

²¹ Paulovics I., Il limes Romano in Ungheria. (Qua-derni dell'Impero, Il limes Romano, IV, 1938). II. t. 3.

²² Paulovics I. i. m. 13.; 14. kép.

²³ Paulovics I. i. m. 13. sk.

²⁴ Szilágyi J.: Arch. Ért. 1942, 179. — Radnóti A.-Barkóczi L.: Arch. Ért. 78 (1951), 89., 150. j. — K. Kraft, Zur Rekrutierung der Alen und Cohorten. (1951), 48.

²⁵ Szilágyi J.: Arch. Ért. i. h.

²⁶ Radnóti—Barkóczi, i. h. 81. és 92. 210. j.

²⁷ CIL III 10375.— A cohorsra vö. C. Cichorius, PWRE IV (1900), 315.—W. Wagner, Die Dislokationen der röm. Auxiliarfomationen. (1938), 167.

²⁸ Hadrianus útépítéseihez vö. B. d'Orgeval, L'empe-reur Hadrien. (1950), 274. skk.

²⁹ Barkóczi L. i. m. 26.

³⁰ Erre az időre tették a táborok köbeépülését Radnóti—Barkóczi i. m. 104.

³¹ Barkóczi L. i. m. 33. és 37. — Barkóczi L., — B. Bónis É.: Acta Arch. Hung. 4. (1954).

³² A kiugró tornyok megépítése az új taktika egyik követelménye volt, vö. Nagy L. i. m. 91. és R. E. M. Wheeler, JRS 16 (1926), 177.

³³ CIL III 3385.

³⁴ CIL III 3387. Lelőhelye Érd.

³⁵ Alföldi A.: Arch. Ért. 1941, 48. Ilyen praesidi-umok szép számmal ismertek a felsőgermániai-raetiai limesről.

csak szegényes, gödörlakásokból álló település volt, nyilván csak a katonák családjai éltek benne. Más auxiliáris táborok mellett is ismerünk már ilyen kezdetleges gödörlakásos települést, amelyek mind a táborok megjelenése után alakultak ki.³⁶ Nagyobb szabású települést a legtöbb auxiliáris tábor mellett nem is várhatunk. A lakosság összetételét is elsősorban ez szabta meg; a katonacsaládok voltak túlsúlyban.

A markomann háborúk és a cohors Maurorum ideérkezése után a canabae képe egy csapásra megváltozik. A gödörlakásos települést eltüntetik, a terepet elegyengetik. A part mellett árvízvédelmi töltés, gát épül. Fontos azonban az, hogy a lakosság összetételében is változásnak kellett bekövetkeznie. A II. sz.-i település képéből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a lakosság egységes, tagolatlan volt. Az új periódusban már tagozódás figyelhető meg. A kisebb, egyhelyiséges épületek mellett (II., IV.) ott találunk nagyobb, villaszerű épületeket is (I. és VI.). A katonacsaládok mellé tehát új elemek csatlakoztak, ami a gyér feliratos anyagban is kiütözik; a három, magánszemélytől állított felirat közül kettőt polgári személyek állítottak.³⁷ Hogy a lakosság összetételének megváltozása kapcsolatban volt-e az új cohors révén idekerült új etnikummal, mint erre

Intercisa nyújt jó példát, nem tudjuk. Az új helyzetet azonban végső fokozatig azzal az átalakulással is indokolhatjuk, amely a katonai élet gazdasági körülményeiben gyökeres változást idézett elő Septimius Severus uralkodása alatt.³⁸ A canabae életének fellendülése e korban sokhelyütt kimutatható.³⁹

A százhalombattai canabae szórt települési formája élesen elüt a legióstáborok melletti canabae zártan települt, városias formájától. Az ilyen, kisebb táborok mellett ugyanis nem hatott olyan jelentős települési vonzóerő, mint a legióstáboroknál. A kisebb canabae települési formájára ez az esetlegesség ütötte rá a bélyegét.

Matrica további sorsáról már alig tudunk bizonyosat. A tábor fennállt a IV. sz. folyamán is,⁴⁰ a canabae területén szintén van még élet. Ebben az időben több kisebb, gyengén épített ház jelenik meg (III., V.). Ezeknek rétegeit a mezőgazdasági művelés már elpusztította. A canabae lakott volt még Valentinianus idejében, ebből az időből a kereszténység nyomát is megtalálhattuk. Néhány késői kerámiatöredék még az, ami a település életét mutatja.⁴¹

Mócsy András

ROMAN CAMP AND SETTLEMENT AT SZÁZHALOMBATTA

The camp was the second auxiliary camp south of the legionary fortress at Aquincum about 150×170 metres in size (Fig. 1.). It was partly destroyed in the Napoleonic Wars (Fig. 2.) when it served as a site for artillery. The camp was situated at a distance of 23 milia passuum from Aquincum and was named Matrica.¹

North of the camp extended the canabae. It was here that our investigations were carried out in the autumn of 1953 somewhat south of the Roman villa that Charles Sági opened up in 1942 (Fig. 3:4. No VI. is the building unearthed by Charles Sági). The excavations became indicated when a drain canal was dug that cut across the canabae at a length of 340 metres and at a width of 10–18 metres (Fig. 1, A). Along this entire length traces of the Roman settlement could be discovered extending only 175 metres from the bank of the Danube (Fig. 3:1,4). The adjacent land west of this stretch is swampy even today. The strata of the settlement were measured along their entire width (Fig. 3:1). Over the sandy subsoil we found the humus of Roman days that, judging from the ceramics found in it (Table XV. 14–21), must be dated from the 2nd century A. D. The grey potsherd (Table XV. No 21.) is a characteristic piece of Sarmatian ceramics that had so far not yet been found elsewhere in Pannonia.¹ In the course of the 2nd century the settlement had only pit-dwellings for human accommodation (Table XIX, No 1. Fig. 3 Nos 2–3). The ceramics from the earth filling pit-dwelling No 1 are shown on Tables XVI–XVII., and those of pit-dwelling No 2 on Table XVIII. The surface of the soil was levelled in the 2nd c., and to protect the settlement against floods an embankment was raised as can be plainly seen in the section on Fig. 3:1. Between the 16th and 70th metres — the embankment was to the east — can be seen the fillings in of the pits out of which the earth had been cast up for the embankment. At the same period — end of the 2nd century — stone buildings were erected. They are all above the humus soil in the rubbly layer. Buildings

I and VI must both have been parts of a larger villa dating from the last quarter of the 2nd century that subsequently was re-built at least five times in the course of the 3rd century (Fig. 4.). Building No II was put up at the end of the 2nd century too (Fig. 3:4, II.) but it did not endure long. Its site was filled up with a thick layer of earth on which a roughly constructed building was put up with flimsy walls dating from the second half of the 4th century (Building No III.). The layer was assigned to this period by means of a valentinianus and a jeton of bone with a Christogramme carved into it (Fig. 5. and No 10 of Table XV.). Building No IV, presumably from the 3rd century, was set up from stones dry without mortar.

Building No V, also of flimsy material, was constructed in the 4th century. Findings from the 3rd century layers included a three-eared vessel (No 12. Table XV.) and a potsherd of Dacian character with impressed decorations (No 13. Table XV.). The layers dating from the 4th century were disturbed by subsequent agricultural cultivation. To this period must be assigned a few grey potsherds of a later date that were found in the topmost disturbed layers (Nos 1–8. Table XV.).

*

Excavations were carried out in the auxiliary camp of Matrica as early as 1943, but the findings have not yet been published. To complete the notes and observations of these excavations, a section was made in the south-west corner of the camp (Fig. 6.) that had already been opened up. A section of the 1943 excavation is shown in Fig. 6:3 that presents the eastern wall of the camp and the construction of its vallum-system.

At the south-west corner of the camp the foundations have been found of two turrets, one being a trapeziform inner and the other a built-on semi-circular outer turret. At the corner three sets of vallum were found (Fig. 6,2), the innermost of these, close in front of the walls of the outer turret, belonged to a palisaded camp

³⁶ Mócsy A.: Acta Arch. Hung. 3 (1953), 186.

³⁷ CIL III 10374, 10376.

³⁸ E. M. Stajerman: VDI, 1946, 3, 263. — Mócsy A. i. h. 189. skk.

³⁹ Mócsy A. i. h. 191. — Nagy L., Budapest Tört. I, 362. skk. — Barkóczi L., Brigetio, (1951), 20.

⁴⁰ Not. Dign. Occ. XXXVI, 36.

⁴¹ Az Árpád-korban az I. épület még álló falai közé újra meglepedtek. E ház előtt, a legfelső római-kori szinten került elő egy szájjal lefelé elásott hullámvonaldiszes bögre, amelynek belsejében baromficsontokat találtunk.

and the central one to a stone camp. The outer vallum is missing from the section of the 1943 excavations (Fig. 6.:3) suggesting the inference that the vallum was thrown up only because of the outer, semi-circular turret round the corner, when the earlier vallum of the stone camp was deliberately filled up round the corner in the course of constructing the turret.

Judging from the floor levels of the turrets the chronology of the camp corner can be thus reconstructed: over the palisaded camp a stone camp was constructed with an inner, trapeziform corner turret. Somewhat later the semi-circular turret was built on to the earlier turret, and the camp wall between the two was pulled down so that the two turrets enclosed one room between them. The floor level of this room was raised to a considerable height once more later on. Following upon this re-construction, the vallum was advanced towards the outside when the outer turret was put up.

Inferring from the sigillata finds in the canabae, life in the camp must have commenced somewhere round the end of the 1st and the opening of the 2nd century A. D. This must have been the date when the palisaded defence works were put up. The first troops stationed at Matrica must presumably have been the Ala I Fl. Aug. Brit. c. R. (see Radnóti—Barkóczi, Acta Arch. Hung. I, 1951, pp. 204ff, 216). Somewhat later the camp was re-constructed in stone probably in the days of Hadrian when the other military camps of the lower Limes in Pannonia were put up (Intercisa I, Arch. Hung. 33. — Barkóczi, L. and B. Bónis É., Acta Arch. Hung. 4, 1954). This assumption is further corroborated by a find from under the road of the Limes that was cut across when excavating for the canabae (Fig. 3.:4). The find in question was a rather worn middle bronze of Hadrian's minted between 119—138 A. D. (COS III). The rather worn state of the coin excludes that it could have got into the layer as early as 119, and therefore the road of the Limes could not have been paved during the Sarmatian Wars (118—119). The paving of the

Limes can be assigned to the period when the auxiliary camps were reconstructed in stone all over Pannonia. Inferior presumably due to Hadrian's visit in 124 A. D.

The Ala I Fl. Aug. Brit. c. R. was still in Pannonia in 167 A. D., but all traces of it were lost after that date. In the 3rd century we know of the Cohors miliaria Maurorum being stationed in Matrica. The stamped bricks of this Cohors (Fig. 4 Nos 6—10) were found in the levelled layer of humus from the 2nd century, and so we must assume that the Cohors arrived here in the last quarter of the 2nd century. Their being moved to this garrison, must have been connected with the transference of the Cohors miliaria Hemesenorum to the garrison of Intercisa in the days of Marcus Aurelius (Barkóczi, L., Intercisa I, Arch. Hung. 33). Reconstruction on large scale took place in the canabae at the end of the 2nd century when the embankment was built and the settlement was re-constructed in stone. It is not unlikely that the semi-circular turret was put up at the same time in the camp. This is also made unlikely by the observation that the floor level of the turret was considerably raised suggesting that the turret endured for a rather long time. When the turret was built, the vallum was re-set round the corner which must have taken place before the 4th century since the vallums of every Pannonian camp were filled up in that century (Intercisa, Campona).

During the excavations in 1943 there was also unearthed the porta principalis dextra. The building plan and size of this exactly agrees with the porta praetoria of the camp at Campona.²¹ The corner turrets of the two camps are also alike with the only difference that the large, fan-like, semi-circular outer corner turret of Campona, was not copied at Matrica. The semi-circular outer turret at Campona was built in the 2nd century according to Mr Paulovics, its excavator.

A. Mócsy

ŐRTORNYOK INTERCISA ÉS ANNAMATIA KÖZÖTT

Az Országos Levéltár A. 156. szám alatt őrzi Michael Karpe »Mappa Constitutionem Controversiae inter Terrena Oppidi Földvár et Praediorum Pázmánd et Baracs vigentis experimentum felirattú térképét, amelyet a Királyi Helytartótanács 1775-ben hitelesített (1. kép).

A részletes és gondosan készített térkép néhány értékes adatot őrzött meg számunkra az Intercisa-Annamatia limes-szakaszról. A térkép jobb felső sarkától DDNy irányban a pentele-földvári országutat látjuk (egyenetlen, keskeny útjelzés). Ennek K-i oldalán »Vestigia Viae Regiae« felirattal a római út egyenes vonala húzódik (kettős útjelzés).¹ Ennek a római útvonalnak valamivel azután, hogy a későbbi országút Ny felé elkarnyodik, nyomavész.

Különösen fontosak számunkra a római út és a

későbbi országút Ny-i oldala mellett feltüntetett kis négyszögű jelzések, amelyekben Marsigli ismert vázlatának² őrtornyait ismerhetjük fel. Az első a »Pars Terreni Penteleiensis« határán, de már kisapostagi területen fekszik, a második a Kisapostagról kiinduló »Via Alben-sis« és a római út kereszteződésénél, annak DNy-i oldalán, míg a harmadik a későbbi országút félkör alakú kiöblösödésének közepén, a római út irányvonalától némiképpen eltérve helyezkedik el.

A dunaparton, az »Insula Baracsiensis« felső végénél, kisebb emelkedésen téglalap alakú jelzés mellett »Romai sancz« felirat áll. A sánc helye pontosan megegyezik Annamatia castrumával.³ A castrumtól valamivel É-ra, a partfal éles kiszögellésében egy másik, az előbbihez hasonló, de kisebb, négyzetformájú jelzést látunk, fel-

¹ A XIX. század elejéig készített dunántúli térképeinken a még használatban levő római utak nehézség nélkül felismerhetők. Nemcsak egyenes vonaluk, szélességük különbözteti meg a komoly alapozást nélkülöző helyi utaktól, de nevükben is találunk utalást eredetükre. Egyes helyeken »Királyi út«-nak nevezik, mint az Érdtől D felé vezető utat, vagy »Római út«-nak, mint a buda-mohácsi útnak Matricától Eresin átvezető szakaszát.

² Marsigli, Danubius Pannonico-Mysicus. (1726) II. 5.

³ A tábor körvonalai ma is jól megfigyelhetők, egy részüket a Duna már elmosta. Derecskey Lajos földbirtokos 1869—1870-ben szőlőforgatáskor a tábor területét

átkutatta és 80 öl hosszúságban és 40 öl szélességben megtalálta a tábor falait. (Höke L.: Arch. Ért. 2 [1869—1870] 8—10., 311—312. — Derecskey L.: Arch. Ért. 2 [1869—1870] 170. — Wosinsky M., Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. 2 (1896) 755. skk. Hasonló eredményre jutott Polgár is, aki a tábor területét É—D irányban 200, K—Ny irányban 100 lépésnek állapította meg. (Polgár I.: SzSz. 2 [1932] 8.) A castrumtól eddig rendszeres ásás nem tárta fel. — Cziráky Gy., Tolnavármegyei Dunaföldvár múltja és jelene. (1910) 33. skk. Régeztelen irodalommal; Graf A., Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. — (Diss. Pann. I. 5.) 107.; Radnóti A., Barkóczi L.: Arch. Ért. 78 (1951) 93. s. k.